

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації
Управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради
Науково-методичний центр

**Позашкільне навчально-виховне об'єднання
Спеціалізована загальноосвітня школа з поглибленим вивченням
інформатики №5**

Всеукраїнська експедиція учнівської та студентської молоді

«Моя батьківщина- Україна»

Напрямок: **«Козацькому роду нема переводу»**

Тема: **«Сполохи козацької звитяги на
Хмельниччині»**



Кам'янець-Подільський

2017

Склад дослідницького загону:

Фурман Дарія Віталіївна	архіваріус
Головатий Назар Романович	впорядник додатків
Глаш Даниїл Ігорович	літописець
Доннікова Валерія Сергіївна	літописець
Нетребін Артур Антонович	комп'ютерний набір тексту
Лівінець Руслана Олегівна	впорядник додатків
Лисик Андрій Віталійович	
Бондар Анастасія Сергіївна	фотокореспондент
Дружбіцька Юлія Віталіївна	комп'ютерний набір тексту
Боршуляк Максим Ігорович	комп'ютерний набір тексту
Ситник Юрій Сергійович	пошук в соцмережах
Кравчук Наталія Віталіївна	літописець
Ялович Єльвіра Андріївна	фотокореспондент

Керівники загону: Недря Тетяна Володимирівна, керівник туристсько-краєзнавчого гуртка ПНВО відділ туризму та краєзнавства

тел. роб. (03849) 2-38-63, моб. 097 268 7791

Нечай Галина Михайлівна, учитель географії

тел.роб. (03849) 23722

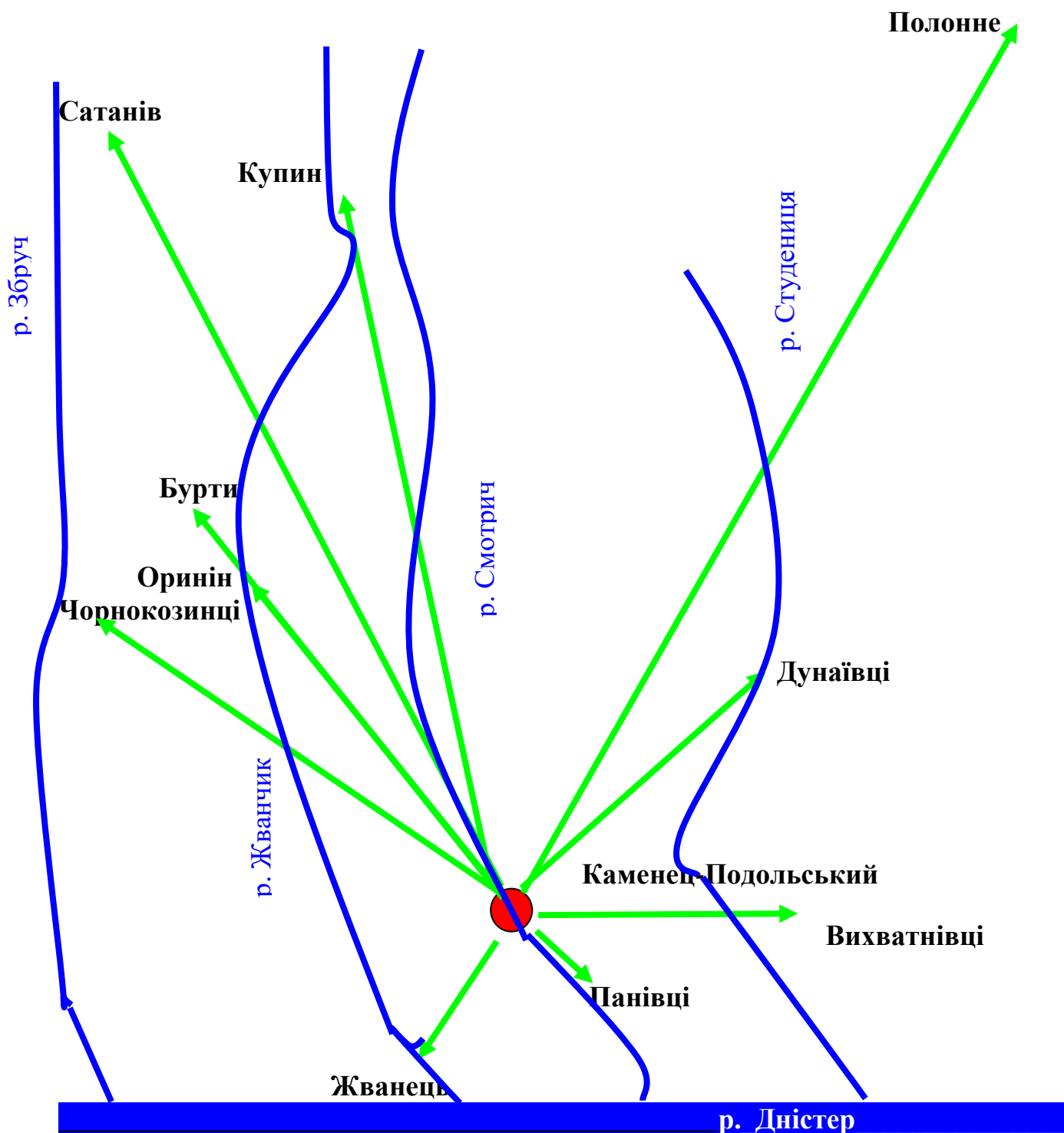
Вступ

Краєзнавство та туризм – важливі чиники у формуванні національної свідомості, творчого розвитку особистості. Одним з головних важелів у вихованні майбутнього патріота незалежної України є залучення до туристсько-краєзнавчої роботи, до глибокого вивчення історії свого краю, пам'яток природи, культури, і насамперед, історії та традицій українського козацтва, як унікального явища світової історії людства. Велика увага приділяється активному залученню молоді до участі у Всеукраїнській експедиції учнівської та студентської молоді «Моя батьківщина - Україна».

Мета роботи: виховання свідомого патріота своєї держави методом глибокого вивчення історії та традицій українського козацтва на теренах Хмельниччини.

Завдання роботи: дослідити історичні об'єкти краю доби козацтва, зібрати та систематизувати відомості, які пов'язані з подіями національно-визвольної боротьби українського народу на території Хмельницької області.

Схема населених пунктів Хмельниччини, де діяли загони козаків



Сполохи козацької звитяги на Хмельниччині

Влітку 1648 року полум'я Визвольної війни українського народу проти гніту магнатсько-шляхетської Речі Посполитої охопило і Поділля. У ті часи Кам'янець-Подільський був одним з найбільших і найзначніших міст України й усієї Речі Посполитої і чи не найкращою фортецею, укріпленою, як писали сучасники, самим Богом. Взяти місто можна було хіба що випадково або в наслідок тривалої облоги. Вже в одній з перших українських народних дум часів Визвольної війни «Корсунській перемозі» згадується і Кам'янець-Подільський. Висміюючи великого гетьмана короного М. Потоцького, головнокомандуючого каральними військами, дума говорить:

«Гей, пане Потоцький!

Чом у тебе й досі розум жіноцький!

Не вмів ти єси в Кам'янецькім Подільці пробувати

Печеного поросяти, куриці з перцем та з шапраном уживати,

А тепер не зумієш ти з нами , козаками воювати...»

Згадувалося в цій думі і подільське місто Полонне, що впало під ударами козаків Максима Кривоноса 22 липня 1648р.:

«Над Полонним не чорна хмара вставала

Не одна пані-ляшка удовою зосталась...»



*Фото Замок у
Полонному*

Це містечко ще згадується у відомому творі української

літератури повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». У 1638 році козацький гетьман **Остриця** оточив полонський замок і примусив капітулювати армію Потоцького.

Але й тут, у безпечному для поляків Кам'янці-Подільському, поряд з головною квартирою усіх військових сил Польщі, зростала хвиля народного повстання. Знедолений люд відчував наближення праведного суду над панами – ішов Кривонос з козаками. Головний суддя воєводства пан М'ясковський писав до Варшави:

«Рятуйте нас , козаки і повстали хлопи затисли Кам'янець, сиплються мури».



Багато разів брало в облогу козацьке військо столицю Подільського воєводства Кам'янець. В 1648р. – війська Максима Кривоноса, загони карпатських опришків Гірша та Вовка, штурмували місто козаки Івана Богуна, в 1652р. - під проводом Тимоша Хмельницького, короткочасна облога

міста козаками гетьмана Хмельницького, 1653р. – знову військо Богдана Хмельницького під мурами фортеці, 1655р. – облога міста військами Б. Хмельницького та В. Бутурліна



У1648р. з-під Кам'янця рушив **Кривоніс** до Пиляви на підмогу Хмельницькому. Скоро прилинула радісна чутка : *«Розгромили козаки яхів».*

Мал. 17 ст. Максим Кривоніс

Ця радісна новина викликала нові повстання на Позбруччі. У вересні 1648 року повстанці взяли міста **Сатанів** та **Гусятин**, встановивши своє самоврядування. Та перемогою тішились не довго. Повернувся володар цих міст жорстокий пан Калиновський . Почалися жахливі розправи.



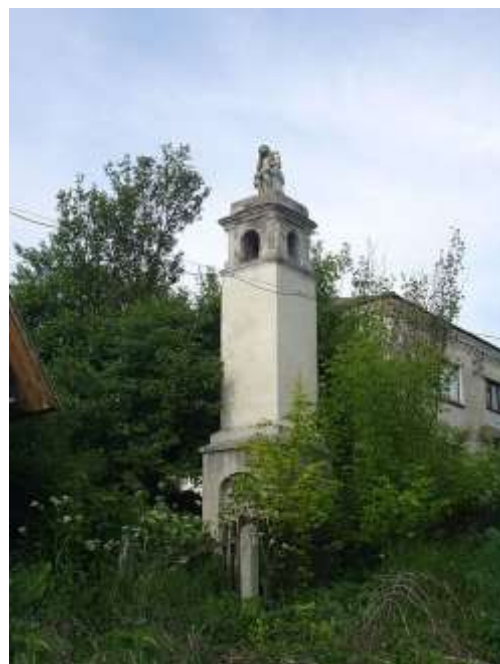
Фото Залишки фортеці у Сатанові

Трибунал засудив усіх сатанівців до страти. Збентежений майбутніми втратами, магнат звернувся до трибуналу з проханням засудити до страти «на горло» кожного десятого, зважаючи на те, ніби не сатанівці брали рідне місто, а козаки під проводом Данила Нечая. Разгулялись «святі отці» домініканці та францісканці, які виконували катівську роботу, кожному десятому мешканцю стяли голову. На спогад про «врятування міста» у 1651 році пан Калиновський поставив скульптуру.

«Дивіться, пам'ятайте, сам пан-Бог плаче, дивлячись на те, що ви накоїли» - наказував він.

На високому постаменті сидить Бог , тримаючись рукою за голову і сумно дивиться на світ. Не злякав пан сатанівців стратами і тортурами. Коли у грудні 1653 року біля Гусятини проходили козацькі колони, прямуючи від Жванця на Переяслів, немало людей приєднувались до козаків, тікаючи від пана та шукаючи кращої долі. Не допомігли панам ні «святі отці», ні Бог.

Фото Скульптура Скорботний Ісус 1651р. стп. Сатанів



Вже у 1704 році нові повстання завирували на Подністров'ї. **Федір Шпак** почав об'єднувати кріпаків-втікачів у великі бойові частини. Повстання охопило величезну територію від Могилів-Подільського до Меджибожа та Сатанова. Коли в 1704 році об'єднані шляхецькі сили потиснули повстанців до Дністра, останні відступили у Молдавію, щоб згодом відновити боротьбу. У 1734 р. нові полки пішли на Сатанів. Народних месників вже очолював **Ведмідь**.

Ні, не символом покори і самозречення була для сатанівців ця скульптура. Вона свідчила про запеклу боротьбу за людські права. Минули віки, молодіє Сатанів, поруч з новобудовами височать пам'ятки старовини, серед них і скульптура 1651року.

В Красилівському районі є село **Зозулинці Великі**, яке розташовано на шести горбах, між якими течуть чотири маленькі річки та впадають у великий став. Ця місцевість була ареною військових дій між козаками та поляками у роки Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького та боротьби з нашествиями татар та турків. Збереглися кургани тих часів, які люди називають «могилами». Місцеві легенди розповідають, що, нібито, козаки проводили кордон з Польщею, який проходив по зозулинецьких землях. На високій могилі вони закопали кам'яний стовп, а під стовпом залізний ящик з документами. На землях села є декілька могил, але про яку йде мова у легенді не відомо. Можливо про ці зозулинецькі події розповідає відома запоріжська пісня-дума **«Ой, не дивуйте, добрі люди»**:



*«Ой, чи бач ляше, що по Случ – наше – по
косяннюю могилу .Як несхотіли – забунтували, та
й утирали Вкраїну».*

І далі: *«Перебийніс просить немного – сімсот
козаків з собою:*

Мал 18 ст. Максим Перебийніс

Рубає мечем голови з плечей, а решту топить водою».

Цікаво, що багато людей на прізвища Перебийносів до тепер проживають у селі Зозулинці Великі.

В середині червня 1653 року Богдан Хмельницький вирушив до Кам'янця , по дорозі зупинився в **Дунаївцях**. На ознаку цієї події на ринковій площі поставили пам'ятний кам'яний знак, який був згодом знищений поляками в 1920 році. Колись це містечко називалось **Дунайград**.



Фото Дунаївці маєток Красицьких, малюнок 19ст.

За народними переказами назва походить від річки Дунай. Тут на **Заставі** (й тепер існує передмістя Застава) була застава козаків Данила Нечая з-над Дунаю, які допомагали населенню воювати з татарами. Є відомості про те, що українські та дунайські козаки розбили за 5 км від Дунаївців загін татар-людоловів. Долина , в котрій були бої , названа народом **Козацькою** (і тепер так зветься). Про ці події нагадують кургани, які знаходяться по дорозі з Дунаївцеь на село Солобківці. За народними переказами тут поховані дунайсько-українські козаки, які загинули у боротьбі з татарськими та турецькими зайдами. Люди передають з покоління в покоління, що в могилах лежать кілька тисяч козаків.

Богдан Хмельницький приймає рішення не витратити сили і час на облогу Кам'янця. *«Нехай хто хоче бере ці ляшські курники»*, - так, за легендою, зневажливо, промовив Хмельницький під стінами кам'янецького замка і вирушив у червні 1651 року з орининського поля до Городка.



Коло села **Оринин** Кам'янець-Подільського району є Орининські вали, по-народному **«Розрита могила»**, залишки земляних укріплень для сторожевої охорони проти набігів турків і

татар. Неподалік від с.Оринин на річці Кізя є маленьке село **Бурти**. Його назва походить від слова бурта – земляний насип, насипаний для вилуговування селітри. Інтенсивне виготовлення пороху тут було організовано в період Визвольної війни українського народу. В **с.Нове Поріччя** Городоцького району теж залишились сліди перебування козаків. **«Олексинецька могила»** - так називається сторожевий козацький курган часів стоянки Б. Хмельницького в районі м. Городок.

В кінці вересня 1653р. війська Б. Хмельницького знов прибули на Поділля. Козаки захопили села Солобківці, Хребтіїв, Студеницю. На початку листопада був оточений козаками королівський табір під **Жванцем**.

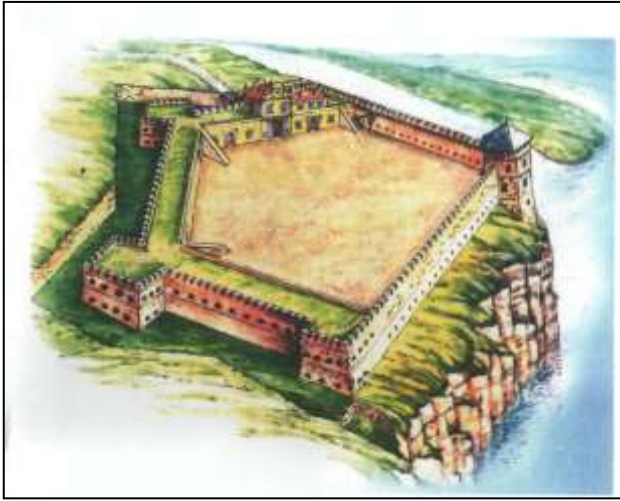


Фото Фортеця в Жванці в 19ст. та зараз

Над польським військом нависла угроза поразки, але хан Іслам-Гірей зрадив і козаки вимушені були припинити військові дії. Побував у Жванецькій фортеці і козацький гетьман Петро Конашевіч Сагайдачний, повертаючись з хотинського походу у 1621 році. Відома кам'янецька письменниця, краєзнавець Тамара Сис-Бистрицька писала, *«Яким гнівом спалахнули б серця народних месників Мухи, І Підкови, С. Наливайка, Б. Хмельницького, боротьба яких пов'язана із славетним Жванцем, якби вони побачили порослі бур'янами смітники на подвір'ї фортеці, і під залишками її стін».*

Над Збручем, недалеко від його гирла, за 20 км від Кам'я'нця лежить село **Чорнокозинці**.



фото Фортеця с. Чорнокозинці. Сучасний стан.

Ще за часів литовських князів Коріатовичів засновано замок. Найстрашніші наїзди татар, волохів пережив цей замок в ХІУст. В кінці 1651р. Чорнокозинці були ареною битви козацького війська з армією польського гетьмана Калиновського. Турки після тривалої облоги в 1674р. зруйнували фортецю. На замковій горі височіють, сумно дивлячись у води Збруча, залишки стін та башт славетного замку.

На р.Смотрич за 7км від Кам'янця розкинулось село **Панівці**. Власник поселення Ян Потоцький збудував на скелі понад рікою оборонний замок. Двічі цей замок у 1621, 1633 рр. витримав облоги татар та турків.

У 1651р. козаки під проводом **В. Джержалія**, після невдалого штурму Кам'янця, 19 травня здобули панівецький замок. Рештки замку ще тепер стоять на горі над Смотричем.



Фото Панівецький замок 19ст.

Було б дуже добре, коли б на стінах цих славних пам'яток весіли хоча б дошки з написами що і коли тут відбувалось.

Подільське село **Купин** Городоцького району. Назва походить від слова «купа» – горби в полі, а можливо від прізвища засновника села - Купи, його двір почали називати Купин. На краю села, на горі, колись стояла оборонна кам'яна вежа. На жаль, вежа не збереглась. Зараз це поле, праворуч за ним зеленіє смужкою ліс.



Фото Гора, де була оборонна вежа

Посеред поля росте могутній дуб 30 - метрової висоти. Давні перекази говорять що деревце посадили за давніх часів. Два поміщики не могли помиритися за землю. Під час весняної оранки один в одного відхоплював добрий шматок землі. Врешті вони дійшли згоди і посадили посередині межі дерево як орієнтир. Так і замирились.

В червні 1653р. в Купин вступило військо Б.Хмельницького. В'їзджав у Купин гетьман вулицею Гончарна (фото)



Фото Сучасна вулиця Гончарна.

зупинявся на базарі, купував тютюн, оглядав Сторожову вежу. Біля дуба козаки стояли табором, до гілки дерева Б.Хмельницький прив'язував свого коня



фото Дуб Богдана Хмельницького.

За легендою через декілька днів ця гілка раптово всохла.

«Ой, не добра, така прикмета» –
казали тоді люди. І дійсно, через

декілька місяців, одержавши важке поранення, помер син великого гетьмана –Тиміш.

У 2005р. дуб загорівся. Підпалили дуб випускники школи, коли біля нього зустрічали світанок. Сьогодні зеленіє тільки одна гілка, яка вціліла .

*«З дубами зрівнювали
козаків*

Їх поклик лине через гул віків.

Завзято різну землю боронили –

Голів перед панами не хилили» .- написав у своєму вірші Віктор Борищук.



Тимош Хмельницький

Неподалік с. **Вихватнівці** знаходиться великий яр, по ньому тече струмок, який впадає в Студеницю. Місцевість поросла густим лісом. У народі цей яр називають «**Гайдамацький**». Кажуть що там переховувались гайдамацькі загони можливо Верлана чи Івана Клобуцького. У 1734р. на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському поляки вчинили жорстоку розправу над **І. Клобуцьким**. Після багатьох тортур його тричі прилюдно пекли вогнем. У 1733-1747рр. гайдамацькі загони знову з'явилися в околицях Кам'янця. Проти них було кинуте коронні війська. Восени 1747р. було схоплено і страчено в Кам'янці їх ватажка **Клеофаса**.

«Ой, як прийшли козаченьки та з-під Солодковець,

Валялося вражих ляхів, як біленьких овець...

В славнім місті у Кам'янці стрельнули з рушниці,

Не по однім та ляшеньку плакали сестриці.» - співали на базарах, по селах та містечках рапсоди-лірники та кобзарі.

І ще раз про Кам'янець. Щоб міцно укріпити місто, поляки в долині ріки Смотрич побудували **Руську браму** з 8 баштами та шлюзовою системою. На в'їзній башті з внутрішнього боку закріплена плита з зображення орла - гербу Речі Посполитої. Із зовнішнього боку такий же камінь, а на ньому Святий Юрій, що топче дракона. То герб громади польської нашого міста. І не має ні одного гербу руської (української) громади .Либонь це стало часткою того завзяття, з



яким **І. Богун** у квітні 1651р. три дні штурмував Руську браму.

*Фото Руська брама.
Сучасний стан.*

Є в Кам'янці-Подільському вулиця М. Гоголя. А от мало хто знає, що його прадід подільський полковник **Остап Гоголь**, ще молодим був серед повстанців на березі річки Ушиця на Поділлі. Про місце народження **Остана Гоголя** відомостей не має. Але в козацьких реєстрах прізвища козаків часто вказували на їх місце народження. Якщо зробити таке припущення, то це прізвище походить від назви села **Гоголі**, що північніше Віньківців. Це єдине село з такою назвою на Поділлі. Повстанці вирушили до Кам'янця і по дорозі визволили містечко Віньківці. Мав полковник зв'язки з І. Сіркою, у 1664р. воював з Дорошенком. В складі війська Дорошенка був і полк Остапа Гоголя. Мав маєток від польського короля с. Ольховець на південь від Кам'янця-Подільського.

Іще один маленький сполох козацької звитяги. У 1904р. було створено **«Товариство нащадків Павла Полуботкіна»**, яке ставило за мету повернення козацького скарбу з Англії. Найцікавіше для нас, що серед спаткоємців були кам'янчани: Микола, Тетяна, Олександр Забелло – діти полковника Миколи Забелло, який довгі роки працював на військовій службі в нашому місті. Тут

народилися згодом нащадки гетьмана. До цього старовинного роду належить співачка Надія Забілла-Врубель і дитяча письменниця Наталя Забілла.

Лірники і кобзарі розповідали людям козацькі бувальщини, розповідали про події, свідками яких вони можливо були. В цих піснях часто згадувався Кам'янець: *«Смутні ся терені в світі правують,*

Вже останні літа наступають

Поділля гірко ридає, Україна тяжко зітхає

О тім городі Кам'яниці давнім,

Що був на весь світ славним

Тепер в тобі зостають турки з татарами

Де твоя слава, Кам'янче старий».

Ім'я автора невідоме, але відомо, що автор був обізнаний з старовинною українською мовою, тобто він був українцем. В рядках вірша відчувається туга і сум за часів Хмельниччини, коли все Поділля по-козачилося.



Сам Великий Гетьман казав:

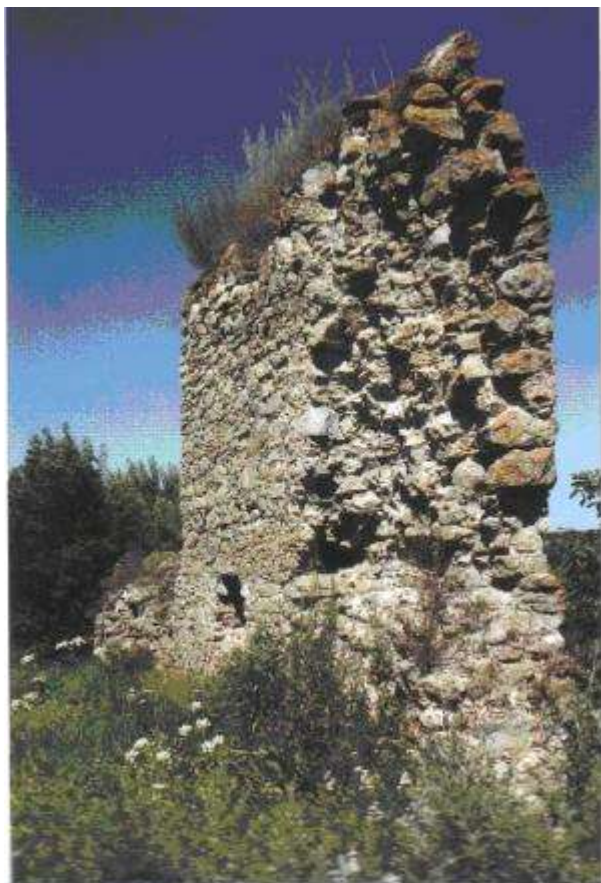
«Маю надію на Бога, що, отримавши перемогу, Кам'янець візьму скоро, незабарюсь, бо братів наших є багато в Кам'яниці, і ці нам допоможуть проти поляків...»

Використана література

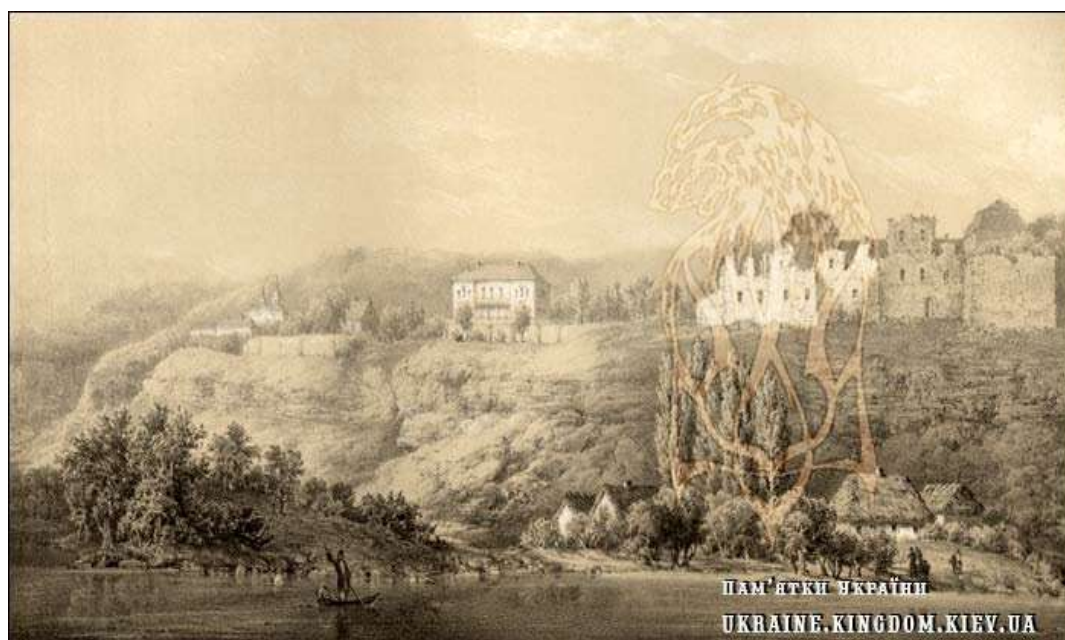
- Бабишин С. Д. Путівник по визначних місцях області . Хмельницький, 1958.
- Берека В.С. Путівник по визначних місцях Хмельниччини. Хмельницький, 2000.
- Гуменюк С. К. Туристські маршрути Хмельниччини. Львів, 1983.
- Коваленко Сергій. Полонне//Україна під булавою Богдана Хмельницького.
- Енциклопедія Історія міст і сіл України Радянської Соціалістичної Республіки.
Хмельницька область.
- Пам'ятники України. // №2 Київ, 1986.
- Прокопчук В.С. Топоніми рідного краю Київ, 1999.
- Матеріали бібліотеки с. Купин.
- Лесик О. С. Замки та монастирі України..м.Київ, 2007р "Мистецтво"
- Сецинский Ю. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии.- Каменец-Подольский.-1895.
- Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Київ, 1995.
- Стрільчик Г. Купин над Смотричем .– Городок.-2009
- Ярошинський О. Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст., Київ, 2005.

Замок с.Панівці

До наших днів збереглися руїни палацу, північно-західної наріжної башти та частково оборонні мури...



Палац та замок в с. Панівці (архівні матеріали)



с. Жванець



Жванець вперше згадується під **1431 р.**, коли лицар **Свічка з Лечина** дістав від короля Владислава–Ягайла це поселення. В 1469 р. Жванець як королівщина був у “держанню” Михайла Бучацького. В кінці 16 ст. містечко стало власністю Калиновських. В першій чверті 17 ст. **Валентій Калиновський**, староста Кам’янецький, збудував тут замок. До того Жванець був зовсім невеликим поселенням: в 1530 р. тут було лише 2 плуги (одиниці оподаткування), в 1565 р. – 6, в 1578 р. – 8 плугів. Та зі зведенням фортеці поселення почало збільшуватися, хоча, за іронією долі, саме через цей замок воно потім же й спустошувалось: твердиня була неодноразово обложена під час воєн.

Замок в Жванце (архівне фото)



Фортеця в с. Чернокозинці (сучасне фото)



Чернокозинську фортецю селяни і сьогодні називають турецькою. Кажуть, що в ній турки страчували місцевих людей «чорними казнями», можливо і від цих слів походить назва села? Недовгий підйом стрімкою стежкою і вершина Замкової гори. Ні час, а ні люди не пожаліли фортецю. Від двох круглих веж і високого муру між ними, де була в'їзна брама, залишились тільки фундаменти. На північному боці Замкового подвір'я збереглися руїни палацу і висока кругла вежа, яка вартувала над долиною Збруча.

Фортеця в с. Чернокозинці (архівне фото)

Поруч села по Збручу проходив страшний Волоський шлях, яким татари й турки вривалися на Поділля. Татарські напади були дуже частими, майже кожний рік, а у 1516 р. – найстрашніший, коли село було спалене вщент. Тому на високій Замковій горі, за часів литовських князів Коріатовичів, були побудовані оборонні вежі і мури. В 1538 році валашський господар Петро спробував здобути замок – не вдалося, і тоді наказав вирізати всіх, хто жив за фортечними стінами. В 1674 р. турки захопили замок, всіх захисників перебили, село спалили. Зі сліз, крові і згарищ знов і знов відроджувалось село.

